

Bestedingen van ouderen

*De ontwikkeling van het uitgavenpatroon
van gepensioneerden onder de loep*

Nibud/Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting

pwc

Bestedingen van ouderen

*De ontwikkeling van het uitgavenpatroon
van gepensioneerden onder de loep*

Nibud en PwC, 2016

Anna van der Schors (Nibud)

Dirk Symon Siesling (PwC)

Bastiaan Starink (PwC)

Marcel Warnaar (Nibud)

Inhoud

MANAGEMENT SAMENVATTING	4
1 INLEIDING	6
1.1 Aanleiding.....	6
1.2 Doel van het rapport	6
1.3 Samenwerking tussen het Nibud en PwC.....	7
1.4 Opzet van het rapport	7
2 MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN EN DE INVLOED OP DE PENSIOENSITUATIE	8
2.1 De arbeidsmarkt wordt flexibeler.....	8
2.2 Ontwikkelingen in de samenleving	10
3 DE BESTEDINGEN VAN GEPENSIONEERDEN	12
3.1 Uitgavenpatroon na pensionering.....	12
3.2 Veranderingen in bestedingspatronen tijdens pensionering	15
3.3 Verandering in bestedingspatronen tijdens pensionering: leeftijdseffect of generatie-effect?	18
4 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN.....	23
4.1 Meer verantwoordelijkheid voor huishoudens.....	23
4.2 Geef inzicht in de verschillen in het uitgavenpatroon	23
4.3 Geef mogelijkheden voor financieel inzicht en overzicht.....	24
4.4 Meer variatie in pensioenuitkeringen na passend advies	24
4.5 De nieuwe rol van de werkgever	24
4.6 Tot slot	25
BIJLAGE 1 – ONDERZOEKSVERANTWOORDING	27

Management samenvatting

Deze rapportage geeft inzicht in de bestedingen van gepensioneerden in het licht van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op hun financiële situatie.

Gekeken is naar de ontwikkeling van het uitgavenpatroon in de periode voorafgaand aan en volgend op pensionering, vanaf 50 jaar tot het moment van overlijden. Hiervoor is gebruik gemaakt van het meest recente Budgetonderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), uit 2013.¹ De huidige bestedingspatronen zijn vergeleken met die uit 2000 en 2003.

Gepensioneerden geven niet, zoals altijd gedacht, veel minder uit na pensionering

- Bepaalde uitgaven nemen af met de leeftijd, maar sommige nemen ook toe na en tijdens pensionering.
- Een 70-jarige geeft gemiddeld 13% minder uit dan een 65-jarige en een 75-jarige geeft 19% minder uit dan een 65-jarige. Deze daling is vergelijkbaar met de daling in inkomsten.
- Aan huishoudelijke hulp, gas, contributies en abonnementen wordt meer uitgegeven naarmate men ouder wordt. Deze toename is vergelijkbaar met die in 2000 en 2003.
- Aan zorgkosten wordt meer uitgegeven naarmate men ouder wordt. Deze bestedingen zijn ook toegenomen ten opzichte van 10 jaar geleden.
- De huidige net-gepensioneerden geven meer uit aan vrijetijdsuitgaven dan eerdere generaties gepensioneerden. Deze uitgaven nemen wel af als gepensioneerden ouder worden; vanaf 70-jarige leeftijd.
- De kosten van wonen (huur- of hypotheeklasten) verschillen tussen ouderen. Huurders zijn er veel aan kwijt, terwijl eigenwoningbezitters die hun hypotheek hebben afgelost, juist geen of nauwelijks woonlasten hebben. Het afgelopen decennium is het eigenwoningbezit onder ouderen toegenomen. Dit resulteert in grotere verschillen in woonlasten tussen ouderen dan voorheen. Door de veranderende fiscale behandeling van de hypotheek zullen verschillen tussen woningbezitters en huurders mogelijk nog groter worden.

Onzeker of gestegen inkomen van gepensioneerden zich zal voortzetten

Het gemiddelde bruto-inkomen van gepensioneerden is aanzienlijk toegenomen in de periode van 2002 tot 2014. Dit komt door de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en verbeteringen in het pensioenstelsel in de circa twintig jaar voor het uitbreken van de crisis in 2008.

¹ In dit onderzoek worden alleen zelfstandig wonende huishoudens ondervraagd; degenen die in een verzorgingstehuis wonen worden in het Budgetonderzoek niet meegenomen.

Het is de vraag of de trend van stijgende pensioeninkomsten zich in de toekomst voortzet. Gezien onderstaande ontwikkelingen zullen de inkomsten voor toekomstige gepensioneerden mogelijk lager zijn dan nu:

- Meer scheidingen
- Meer zzp'ers, van wie het merendeel geen pensioen opbouwt
- Meer flexibele dienstverbanden
- Minder aanvullende pensioenopbouw en minder garanties
- Weinig Nederlanders doen aan financiële langetermijnplanning

Naar verwachting heeft een kwart van de huidige 65-minners straks te weinig pensioen.

Aanbevelingen van Nibud en PwC

De variatie in persoonlijke omstandigheden is toegenomen. Deze ontwikkeling zal zich in de komende jaren naar verwachting voortzetten. Nederlanders kunnen daardoor minder erop vertrouwen dat het inkomen en het uitgavenpatroon in hun specifieke situatie na pensionering automatisch – zonder zelf aandacht te besteden aan de eigen pensioensituatie – op elkaar aansluiten. Meer dan vroeger wordt het voor **huishoudens** belangrijk om **actief bezig te zijn met de financiële planning**.

Daarbij is het belangrijk om **in de communicatie en advisering** over de toereikendheid van het pensioen ook de **veranderingen in het uitgavenpatroon** expliciet te benoemen. Zo wordt het voor mensen duidelijker dat financiële planning niet alleen met inkomsten te maken heeft, maar ook met verwachtingen over de uitgaven. Bovendien vergroot dit de herkenbaarheid.

De grotere variatie vraagt erom meer naar de totale financiële situatie van een huishouden te kijken. Naar de inkomenssituatie, de bestedingen, de woonsituatie en gezondheidssituatie.

Om een passend persoonlijk advies te kunnen geven, zou de **wetgever** het mogelijk moeten maken om de hoogte van de **pensioenuitkering meer te variëren** dan nu mogelijk is. **Maatwerk in pensioen is nodig**.

Om een totaalbeeld van de financiële situatie te kunnen vormen, is het wenselijk dat **pensioenfondsen en -verzekeraars gegevens** van een deelnemer/klant over zijn (toekomstige) financiële situatie op een eenvoudige manier aan hem **ter beschikking stellen**. Deze gegevens kunnen dan ook gemakkelijk aan een financieel adviseur worden doorgegeven.

Om voor mensen de drempel te verlagen om die financiële situatie in beeld te brengen, zouden **werkgevers** als secundaire arbeidsvoorwaarde **vouchers** kunnen aanbieden om gratis naar een (externe) financieel adviseur te gaan. Op deze wijze kunnen ondernemingen en organisaties hun rol in pensioen een nieuwe invulling geven.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Verschillende ranglijsten tonen aan dat het Nederlandse pensioenstelsel tot de meest adequate stelsels ter wereld behoort.² Het relatief grote deel van de Nederlanders dat aanvullend pensioen opbouwt, het gemiddeld toereikende uitkeringsniveau, het lage niveau van armoede onder ouderen en de ‘garanties’ uit het verleden op zowel uitkering als indexatie maken dat er voor Nederlanders weinig noodzaak was om zich te verdiepen in de financiële situatie na pensionering.

De toekomst ziet er echter anders uit. De samenleving en de arbeidsmarkt veranderen in hoog tempo en levenslopen worden steeds individueler. Daarnaast wordt verwacht dat de wijzigingen in het pensioenstelsel zich voortzetten, waarbij de overheid en de werkgevers zich meer terugtrekken en er dus meer verantwoordelijkheid bij het individu terecht komt.³ Dit maakt dat het voor toekomstige gepensioneerden steeds belangrijker wordt om inzicht te krijgen in hoe hun inkomen na pensionering aansluit bij de verwachte uitgaven, én de ontwikkeling hierin na pensionering. Omdat gepensioneerden weinig tot geen invloed meer hebben op hun inkomen, is het des te meer van belang dat huishoudens zich tijdig een beeld (kunnen) vormen over hoe hun toekomstige inkomsten en uitgaven eruit zien.

1.2 Doel van het rapport

Dit rapport richt zich op het uitgavenpatroon van gepensioneerden. In het bijzonder bekijken we hoe het uitgavenpatroon zich ontwikkelt in de periode voorafgaand aan en volgend op pensionering, vanaf 50 jaar tot het moment van overlijden. We onderscheiden hierbij verschillende uitgavenposten en bekijken welke kenmerken bepalend zijn voor eventuele veranderingen in deze uitgavenposten.

Deze inzichten zijn relevant in het licht van de discussie over (de herziening van) het huidige pensioenstelsel. Ook voor pensioenfondsen- en verzekeraars zijn deze inzichten van belang. Per 1 juli 2015 is de Wet Pensioencommunicatie van kracht geworden. Een van de doelen van deze nieuwe wet is dat mensen een persoonlijk en transparant totaaloverzicht krijgen van hun pensioen. Beter inzicht in de toereikendheid van het pensioen, en dus in de uitgaven van een huishouden na pensionering, is daarbij belangrijk.

² *Melbourne Mercer Global Pension Index 2015* en *Allianz Pension Sustainability Index 2014*.

³ Zie bijvoorbeeld: Kamerbrief Werkprogramma Herziening pensioenstelsel, december 2015. Verkregen via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/12/18/kamerbrief-werkprogramma-herziening-pensioenstelsel> en SER (2016). *Verkenning Persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling*.

Het verkregen inzicht is verder van belang voor de huidige discussie over de toekomst van ons pensioenstelsel.

1.3 Samenwerking tussen het Nibud en PwC

In de samenwerking rondom deze rapportage versterken het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) en PwC elkaar.

Het Nibud wil het welzijn van huishoudens verhogen door planmatige omgang met inkomsten en uitgaven. Het richt zich daarbij op het individuele huishouden en op partijen die beroepsmatig invloed hebben op het huishoudbudget, zoals financiële dienstverleners, hulpverleners en de lokale en Rijksoverheid. Het Nibud heeft uitgebreide kennis van en ervaring met inkomens- en uitgavenonderzoek.

PwC is door de kennis van de pensioenmarkt en -producten goed in staat aan te geven op welke manier pensioenproducten, alsmede de (fiscale) wet- en regelgeving, kunnen worden ingericht om het pensioeninkomen goed te laten aansluiten op het veranderende uitgavenpatroon van gepensioneerden. Daarnaast kan PwC als geen ander aangeven welke rol werkgevers kunnen spelen om ervoor te zorgen dat hun werknemers een toereikend pensioen opbouwen.

Het Nibud en PwC zijn dus complementair. Het Nibud heeft de consument centraal staan en heeft kennis van de bestedingen van consumenten. PwC heeft als pensioenadviseur van werkgevers, pensioenuitvoerders en pensioenuitvoeringsorganisaties kennis van de pensioenmarkt en de pensioenregelingen. Deze expertisegebieden komen samen in dit rapport.

1.4 Opzet van het rapport

In hoofdstuk 2 schetsen we allereerst kort een aantal van de trends die van invloed zijn op de inkomenspositie van huishoudens na pensionering. Hoofdstuk 3 behandelt de bestedingen van huishoudens voor en na pensionering. In hoofdstuk 4 trekken we conclusies en geven we aanbevelingen.

2 Maatschappelijke ontwikkelingen en de invloed op de pensioensituatie

Het concept van pensioen bestaat al sinds de Middeleeuwen. De ontwikkeling van het pensioenstelsel zoals we dat nu kennen, is echter vooral in gang gezet door de introductie van de Pensioen- en Spaarfondsenwet in 1952 en de Algemene Ouderdomswet in 1957. In die tijd was het pensioen gericht op het voorzien in de eerste levensbehoeften in de ‘enkele jaren’ die nog te leven waren na pensionering. Tegen deze achtergrond is bepaald dat pensioen een levenslange, redelijk gelijkblijvende uitkering moet zijn.

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en in de samenleving zorgen ervoor dat vaste patronen die vroeger bestonden in het verloop van een mensenleven, vervagen. Zij maken plaats voor meer individuele keuzes of omstandigheden. We bespreken deze ontwikkelingen kort hieronder.

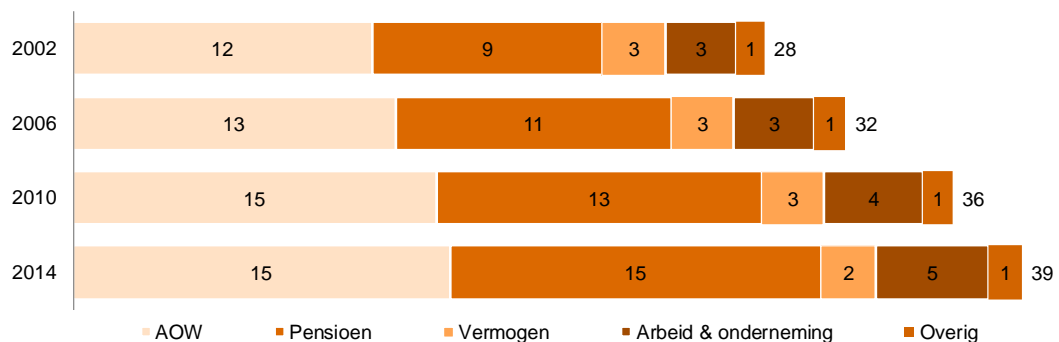
2.1 De arbeidsmarkt wordt flexibeler

Op de arbeidsmarkt hebben de afgelopen decennia diverse ontwikkelingen plaatsgevonden die van invloed zijn op de financiële situatie tijdens pensionering.

Als eerste is **de arbeidsparticipatie van vrouwen** toegenomen. Dit heeft geleid tot een stijging van het aantal tweeverdieners en een significante stijging in het gemiddeld huishoudinkomen. Niet alleen tijdens het werkzame leven, maar ook na pensionering.

Figuur 1 laat zien dat het gemiddelde bruto-inkomen van gepensioneerden – particuliere huishoudens waarvan de hoofdkostwinner 65 jaar of ouder is – aanzienlijk is toegenomen in de periode van 2002 tot 2014, voornamelijk door een hoger bedrag aan aanvullend pensioen. Dit komt door de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen, en ook door de verbeteringen in het pensioenstelsel in de circa twintig jaar voor het uitbreken van de crisis in 2008.

Figuur 1: Gemiddeld brutojaarinkomen van gepensioneerden (in duizenden euro's) in

Het gestegen pensioeninkomen geldt alleen als partners bij elkaar blijven. In de huidige tijd zijn er **meer scheidingen**, met alle (financiële) gevolgen van dien. Gescheiden mannen en vrouwen hebben relatief vaak een ontoereikend pensioen.⁴

Werknemers **wisselen steeds vaker van baan** en kunnen vaker te maken krijgen met perioden waarin ze geen of weinig inkomen verdienen. In dergelijke perioden wordt de pensioenopbouw gestaakt en moeten eventuele reserves worden aangesproken.

Daarnaast is er de afgelopen twee decennia een **toename in het aantal zzp'ers**, van wie maar ongeveer de helft pensioen opbouwt.⁵ Zij zijn hiermee een van de groepen die relatief vaak een ontoereikend pensioen opbouwen om in de minimale gewenste consumptiebehoefte te voorzien.⁶

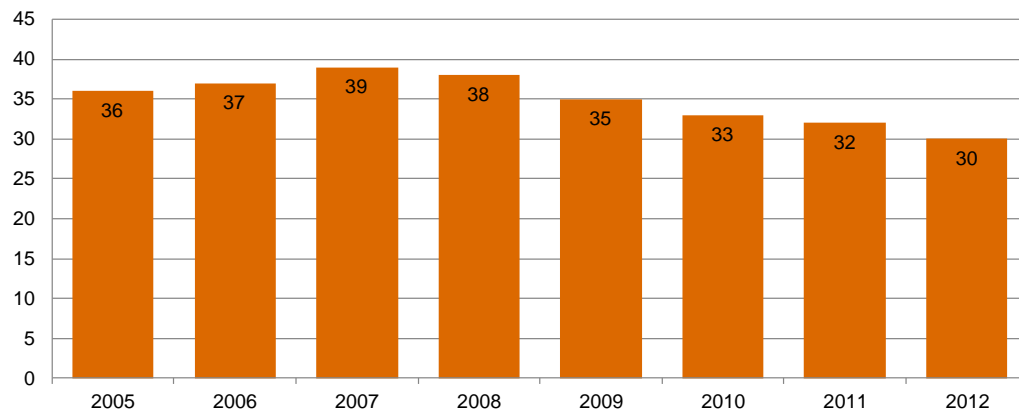
Het is de vraag in hoeverre de trend van stijgende pensioeninkomsten zich in de toekomst voortzet. We zien niet alleen dat de arbeidsparticipatie van vrouwen zich heeft gestabiliseerd, maar ook dat het individueel te bereiken werknemerspensioen de afgelopen jaren aan het dalen is. Dit wordt duidelijk uit figuur 2. In deze figuur is het vervangingspercentage weergegeven: de verhouding tussen het verwachte werknemerspensioen (excl. AOW) en het huidige inkomen. Sinds de crisis in 2008 is het vervangingspercentage gedaald. Naar verwachting is het vervangingspercentage in de jaren na 2012 nog verder gedaald. Zo hebben wijzigingen in het pensioenstelsel ertoe geleid dat de pensioenopbouw fiscaal is beperkt. Daarnaast heeft de slechte financiële situatie van pensioenfondsen zijn invloed: in veel gevallen is er geen indexatie toegekend, en in sommige gevallen zijn pensioenaanspraken zelfs verlaagd.

⁴ Knoef, M., K. Goudswaard, J. Been, K. Caminada (2015). *Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens*. Netspar Brief, 2 en Knoef, M. en L. Kools in: AFM (2015). *Neem drempels weg opdat Nederlanders in actie komen voor hun pensioen*. Amsterdam: Autoriteit Financiële Markten.

⁵ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2013). *Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor*. Den Haag: Rijksoverheid.

⁶ Knoef, M., K. Goudswaard, J. Been, K. Caminada (2015). *Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens*. Netspar Brief, 2 en Knoef, M. en L. Kools in: AFM (2015). *Neem drempels weg opdat Nederlanders in actie komen voor hun pensioen*. Amsterdam: Autoriteit Financiële Markten.

Figuur 2: Vervangingspercentages werknemerspensioen voor 45- tot 50-jarigen (excl. AOW). (bron: CBS)

Uit onderzoek van Knoef et al.⁷ blijkt dat 25 procent van de huidige 65-minners tekort komt om na pensionering de beoogde bestedingsbehoefte te vervullen uit het basis- en aanvullende pensioen en het financiële vermogen. Als ook het vermogen uit de woning wordt meegenomen, komt 23 procent tekort. Het blijkt dat met name zelfstandigen en gescheiden mannen en vrouwen relatief vaak een ontoereikend pensioen hebben.

2.2 Ontwikkelingen in de samenleving

Ook breder in de samenleving zijn er ontwikkelingen die van invloed zijn op pensioen.

Zo spelen de **gestegen levensverwachting én de verbeterde gezondheidssituatie** van gepensioneerden een rol. Daardoor moet pensioen niet alleen langer worden uitgekeerd, maar idealiter ook de hogere uitgaven dekken die gezonde en ondernemende gepensioneerden (kunnen) maken.

Daarnaast is het **eigenwoningbezit** onder ouderen de afgelopen jaren duidelijk toegenomen in vergelijking met eerdere generaties. In de periode van 2002 tot 2015 is het eigenwoningbezit onder 65- tot 75-jarigen gestegen van 45 naar 62 procent.⁸ En bij 75-plussers van 30 naar 44 procent. Daarbij lijken er **duidelijke verschillen in woonlasten tussen woningbezitters en huurders** te zijn gekomen, bij de huidige gepensioneerden en bij toekomstige generaties. De huidige gepensioneerden hebben – gemiddeld genomen – kunnen profiteren van een aanzienlijke stijging van de huizenprijzen in de afgelopen decennia. Jongere generaties woningbezitters hebben te maken met wetgeving die verplicht dat hypotheekrenteaftrek, die na 2013 zijn afgesloten, moeten worden afgelost in dertig jaar om in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek.

⁷ Knoef, M. en L. Kools in: AFM (2015). *Neem drempels weg opdat Nederlanders in actie komen voor hun pensioen*. Amsterdam: Autoriteit Financiële Markten.

⁸ Ministerie van BZK (2016), *Wonen in beweging, de resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2015*.

Niet voor niets wordt vanuit verschillende hoeken gestudeerd op een integrale benadering van wonen, zorg en pensioen, waarin de verschillen in de pensioensituatie en pensioenopbouw tussen eigenwoningbezitters en huurders veel aandacht krijgen.

Door bovengenoemde ontwikkelingen neemt de variatie in persoonlijke omstandigheden toe, in bestedingspatroon én in pensioeninkomen. Door deze variatie zou meer maatwerk in pensioen mogelijk moeten zijn. En dat maatwerk begint bij inzicht in het verwachte inkomen en het verwachte uitgavenpatroon. En vooral in de verwachte uitgaven is nu nog te weinig inzicht.

3 De bestedingen van gepensioneerden

In de discussies rondom het pensioenstelsel heeft men vooral oog voor het pensioeninkomen, zonder te kijken naar hoe het uitgavenpatroon zich ontwikkelt. Momenteel is bijvoorbeeld het fiscale uitgangspunt dat werknemers na pensionering een inkomensniveau van ongeveer 75 procent van het gemiddeld gedurende het arbeidzame leven verdiende loon kunnen realiseren.

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat Nederlanders die in de afgelopen jaren met pensioen zijn gegaan, een aanzienlijk hoger inkomen hebben dan de generaties daarvoor. Het gemiddeld hogere pensioeninkomen – in combinatie met een betere gezondheid – maakt dat gepensioneerden meer geld (kunnen) besteden aan het op peil houden van de levensstijl die ze voor pensionering gewend waren. Het is niet vreemd te veronderstellen dat naarmate een gepensioneerde ouder wordt, zijn bestedingen aan ‘luxe’ goederen en diensten afnemen. Niet alleen vanwege een steeds zwakker wordende gezondheid, maar ook omdat de wereld om hem heen steeds kleiner wordt. Aan het eind van de vorige eeuw bleek dat inderdaad het geval.⁹ In deze rapportage willen we kijken of deze conclusie ook kan worden getrokken op basis van meer recente data. Daarnaast willen we nader bekijken binnen welke uitgavenposten er veranderingen optreden tijdens de pensioenperiode als gevolg van het feit dat men ouder wordt. Tot slot bekijken we hoe de uitgaven zich in de tijd hebben ontwikkeld (tussen 2000 en 2013), en of hieruit voorspellingen voor de toekomst kunnen worden afgeleid.

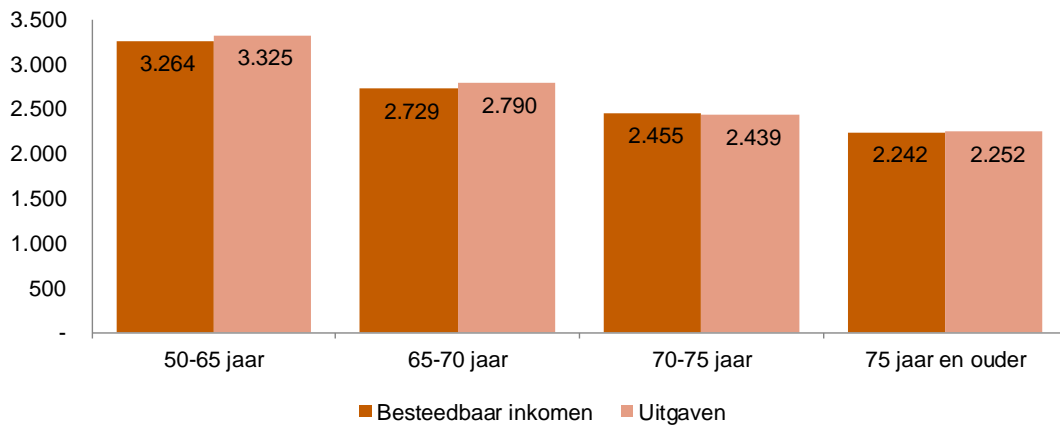
3.1 Uitgavenpatroon na pensionering

In dit onderzoek maken we gebruik van de resultaten uit het *CBS Budgetonderzoek 2013*. Een toelichting op dit onderzoek en de gehanteerde analyses is te vinden in bijlage 1.

Figuur 3 geeft het gemiddeld besteedbaar inkomen en de uitgaven van huishoudens weer voor verschillende leeftijdscategorieën. De figuur laat zien dat de totale uitgaven na pensionering dalen en verder dalen naarmate men ouder wordt. Over het algemeen dalen de totale uitgaven iets sneller dan de inkomsten.

⁹ Soede, A. (2012). *Tevreden met pensioen*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

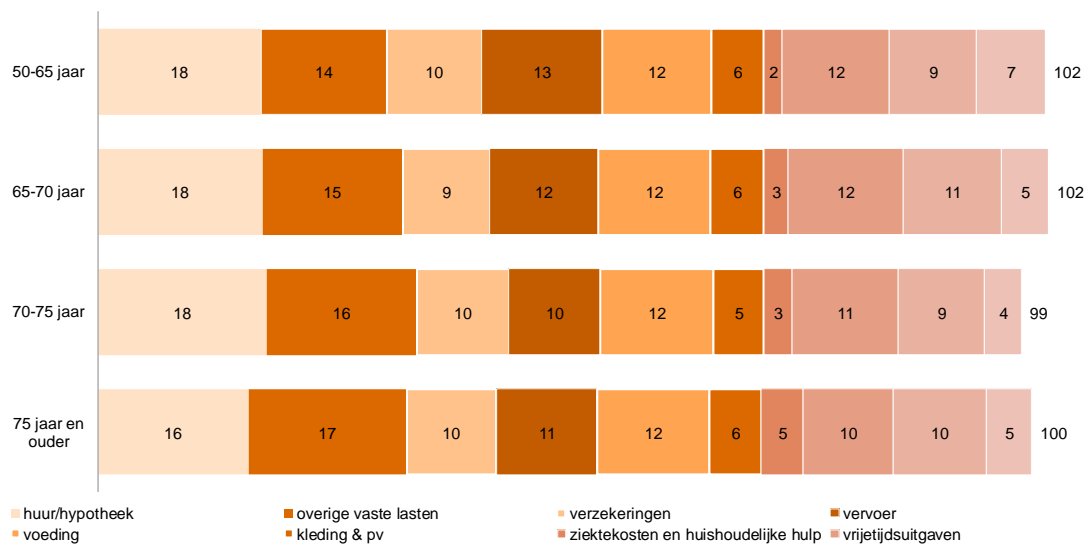
Figuur 3: Gemiddeld besteedbaar inkomen en gemiddelde uitgaven, in euro's per maand (Nibud-berekeningen o.b.v. CBS Budgetonderzoek 2013).

Dat de absolute bestedingen afnemen na pensionering, is begrijpelijk. Men heeft immers over het algemeen een lager besteedbaar inkomen (zie het kader 'De inkomsten van huishoudens'), wat ook samenhangt met (veranderingen in) de huishoudsamenstelling.

Om te zien *hoe* het uitgavenpatroon van huishoudens eruit ziet en hoe dit verandert met de leeftijd, zijn de bestedingen weergegeven als percentage van het besteedbaar inkomen. Dit zijn de zogenoemde budgetaandelen.

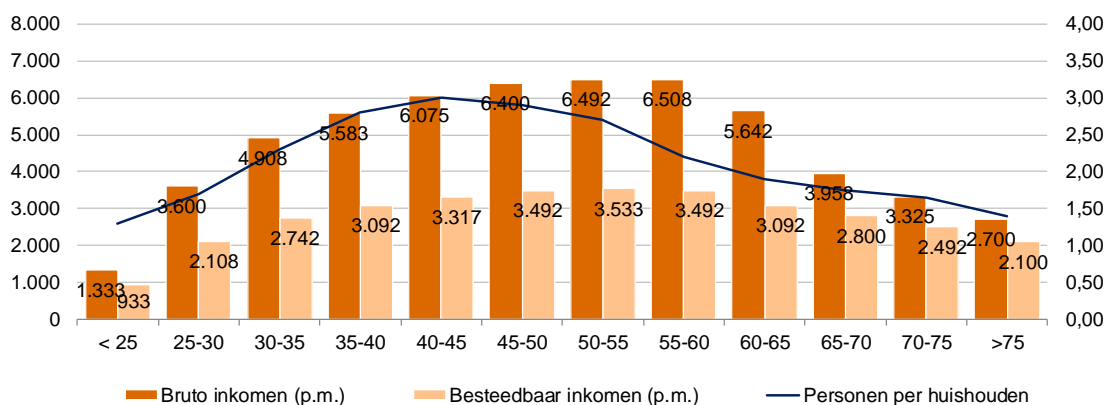
Figuur 4: Bestedingen naar besteedbaar inkomen voor verschillende leeftijdsgroepen (Nibud-berekeningen o.b.v. CBS Budgetonderzoek 2013).

De inkomsten van huishoudens

Inkomen wordt vaak gemeten per huishouden. Op deze wijze wordt rekening gehouden met de onderlinge verbondenheid van personen in een huishouden en hoeven er geen ingewikkelde allocaties plaats te vinden.

Onderstaande figuur laat het gemiddelde bruto-inkomen en het besteedbaar inkomen (per maand) zien van particuliere huishoudens in 2014 voor verschillende leeftijdscategorieën. Dit betreft het gemiddelde van Nederlandse huishoudens waardoor de bedragen licht afwijken van die in het *CBS Budgetonderzoek 2013* in figuur 3.

Te zien is dat het bruto-inkomen per huishouden per maand (inclusief vakantiegeld et cetera), gemiddeld genomen stijgt totdat de hoofdkostwinner 55 tot 60 jaar oud is. Daarna daalt het inkomen. De afname in besteedbaar inkomen is minder groot dan de afname in bruto-inkomen. Dit wordt veroorzaakt door het systeem van belastingen en toeslagen, waarbij hogere inkomens meer belasting betalen en minder in aanmerking komen voor toeslagen.

Het verschil tussen het bruto- en het besteedbaar inkomen neemt af na het bereiken van de AOW-leeftijd. Dit komt doordat men na de AOW-leeftijd geen AOW-premie (17,9 procent in 2016) meer is verschuldigd.

De lijn in de figuur geeft het aantal personen per huishouden weer (op de rechteras). De daling in het inkomen na pensionering wordt voor een belangrijk deel hierdoor veroorzaakt. Wanneer een van de partners overlijdt, daalt de AOW-uitkering van het huishouden. Daarnaast is een nabestaandenpensioen over het algemeen lager dan een ouderdompensioen. Het overige is een generatie-effect. We hebben eerder laten zien dat Nederlanders die nu circa 65 jaar zijn, gemiddeld genomen meer pensioen hebben opgebouwd dan diegenen die vijftien jaar geleden al met pensioen zijn gegaan. De huidige 65-jarige heeft dus een hoger inkomen dan de huidige 80-jarige.

Veel van de budgetaandelen van de verschillende uitgavenposten blijven vergelijkbaar in grootte tijdens de pensioenperiode. Daarmee lijkt het erop dat gemiddeld genomen ouderen geen grote problemen hebben met rondkomen. Wanneer het inkomen namelijk te laag is om van rond te komen, zou zich dat uiten in hoge budgetaandelen voor noodzakelijke uitgaven, zoals wonen en voeding. Dit lijkt niet het geval, noch bij de jongere noch bij de oudere ouderen. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat alle ouderen goed kunnen rondkomen. Individuele of specifieke groepen ouderen kunnen wel degelijk moeite hebben met rondkomen.

De huidige gepensioneerden geven zelf ook relatief vaak aan gemakkelijk rond te kunnen komen: 64 procent zegt makkelijk rond te komen, terwijl gemiddeld 55 procent van alle Nederlandse huishoudens gemakkelijk zegt rond te komen.¹⁰ Dit percentage blijkt in de loop der jaren ook te zijn toegenomen: in 1991 kon 41 procent van de 65-plussers gemakkelijk rondkomen en in 2010 kon 63 procent dat. In 2002 gaven 65-plussers voor het eerst aan dat zij makkelijker konden rondkomen dan 65-minners.¹¹

3.2 Veranderingen in bestedingspatronen tijdens pensionering

We hebben zojuist gezien dat de gemiddelde uitgaven voor alle huishoudens in het *CBS Budgetonderzoek 2013* dicht in de buurt liggen van het besteedbaar inkomen. En dat het budgetaandeel voor een groot deel van de verschillende uitgavenposten (nagenoeg) gelijk is in verschillende leeftijdscategorieën. Hieruit blijkt dat het inkomen een belangrijke invloed heeft op de hoogte van de uitgaven.

Om te beoordelen of andere huishoudkenmerken, zoals de leeftijd, een rol spelen in het uitgavenpatroon na pensionering, hebben we eigen berekeningen uitgevoerd op basis van het *CBS Budgetonderzoek 2013* (zie bijlage 1 voor een toelichting hierop).

Deze berekeningen laten zien dat voor een aantal uitgavenposten de leeftijd zelf – naast inkomen – een rol speelt. Dit geldt voor de woonlasten, vrijetijdsuitgaven, gas, niet-vergoede ziektekosten en kosten voor huishoudelijke dienstverlening.

Tabel 1 en 2 geven voor twee voorbeeldsituaties de gemiddelde bestedingen weer bij verschillende leeftijden. In tabel 1 gaat het om een alleenstaande met een besteedbaar inkomen van 1.750 euro per maand en tabel 2 betreft een (echt)paar met een inkomen van 2.500 euro per maand. In deze voorbeelden zijn de huishoudsituatie en het inkomen bij alle leeftijden hetzelfde. Deze voorbeelden geven dus weer hoe de uitgaven veranderen naarmate men ouder wordt.

¹⁰ Schors, A. van der, M. van der Werf en G. Schonewille (2015). *Geldzaken in de praktijk 2015*. Utrecht: Nibud.

¹¹ Knoef, M., J. Hussem, A. Soede en J. de Bresser (2014). *Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg*. Tilburg: Netspar Design paper 31.

Tabel 1: Bestedingen aan verschillende uitgavenposten voor een alleenstaande met een besteedbaar maandinkomen van 1.750 euro (in euro's per maand) voor verschillende leeftijdscategorieën (het is het gemiddelde van de situatie met koop- en huurwoning).

	50-65 jaar	65-70 jaar	70-75 jaar	75 jaar en ouder
Woonlasten	507	437	509	410
Overige vaste lasten (gas, elektra, water, lokale lasten, contributies)	317	314	315	323
Verzekeringen	185	163	177	162
Vervoer	214	218	115	138
Voeding	195	265	219	129
Kleding en persoonlijke verzorging	91	92	93	90
Niet-vergoede ziektekosten en huishoudelijke dienstverlening	39	48	55	84
Vrijtijdsuitgaven	170	214	168	161
Inventaris & onderhoud	159	237	176	166
Overig	208	66	64	115

Tabel 2: Bestedingen aan verschillende uitgavenposten voor een (echt)paar met een besteedbaar maandinkomen van 2.500 euro (in euro's per maand) voor verschillende leeftijdscategorieën (het is het gemiddelde van de situatie met koop- en huurwoning).

	50-65 jaar	65-70 jaar	70-75 jaar	75 jaar en ouder
Woonlasten	486	438	456	330
Overige vaste lasten (gas, elektra, water, lokale lasten, contributies)	392	394	398	416
Verzekeringen	323	288	301	291
Vervoer	344	317	273	320
Voeding	296	373	338	230
Kleding en persoonlijke verzorging	147	154	142	146
Niet-vergoede ziektekosten en huishoudelijke dienstverlening	44	55	54	99
Vrijtijdsuitgaven	293	338	309	276
Inventaris & onderhoud	189	233	180	216
Overig	235	122	113	170

Woonlasten

Een van de bepalende effecten op het uitgavenpatroon is het feit dat veel ouderen met een eigen woning de hypotheek geheel of gedeeltelijk hebben afgelost. De woonlasten liggen bij ouderen duidelijk lager dan bij de niet-gepensioneerden. Bij 70-plussers liggen de woonlasten nog lager. Een grote groep 70-plussers woont met een relatief laag inkomen in een relatief groot huis. Dat leidt ertoe dat ze relatief veel spenderen aan bijkomende woonlasten als lokale lasten, energie en onderhoud. Omdat ze geen of weinig hypotheeklasten hebben, is dit over het algemeen goed op te brengen. Gepensioneerde huurders zijn daarentegen een groter deel van hun inkomen kwijt aan woonlasten. Hun inkomen is lager geworden, maar de huur niet. De huurtoeslag heeft hier maar een zeer beperkt effect.

De ontwikkeling in woonlasten met de leeftijd is niet zichtbaar in tabel 1 en 2, omdat hier een gemiddelde is genomen van een situatie met koopwoning en huurwoning.

Vrijtijdsuitgaven

De net-gepensioneerden (65- tot 70-jarigen) zijn relatief fit. Zij geven meer uit aan vrijtijdsuitgaven (hobby's, dagjes-uit en vakanties) dan de jongere leeftijdsgroepen. Dat hogere bedrag is maar tijdelijk. Bij 70-plussers is het niet meer te zien; dan nemen de vrijtijdsuitgaven af. De daling vanaf 70-jarige leeftijd is sterker bij huishoudens met een relatief hoog inkomen.

Gas, niet-vergoede ziektekosten en huishoudelijke dienstverlening

Ouderdom komt met gebreken. Dat is ook terug te zien in het uitgavenpatroon. De gasrekening en de niet-vergoede ziektekosten zijn hoger. 70-plussers met hogere inkomens geven meer uit aan huishoudelijke dienstverlening.

Contributies en abonnementen

50-plussers geven ten slotte meer uit aan contributies en abonnementen dan 50-minners. Dit zet zich door naarmate men ouder wordt.

Op basis van bovenstaande gegevens kunnen we niet zeggen of dit een leeftijdseffect of een generatie-effect is. Tijdschriften en kranten worden bijvoorbeeld minder gelezen door de huidige 50-minners dan eerdere 50-minners. Het is de vraag of deze generatie naarmate ze ouder wordt, net zoveel abonnementen op tijdschriften en kranten heeft als de huidige ouderen. Dan is sprake van een verschil tussen generaties. Aan de andere kant kan het zijn dat het type abonnementen en contributies verschuift tussen generaties, maar dat het wel zo is dat mensen meer abonnementen afsluiten naarmate ze ouder worden. Dan is sprake van een verschil met de leeftijd.

3.3 Verandering in bestedingspatronen tijdens pensionering: leeftijdseffect of generatie-effect?

In de vorige paragrafen hebben we gekeken naar de bestedingen van de huidige gepensioneerden, in 2013. De vraag is of de verandering in bestedingen tijdens de pensioenperiode ook gaan gelden voor toekomstige ouderen. Als dat zo is, dan kunnen we spreken van een leeftijdseffect. Er kan echter ook sprake zijn van een generatie-effect. In dat geval zijn de verschillen er nu wel, maar bij toekomstige generaties niet.

Het is lastig om voorspellingen te doen over de toekomst, en over hoe de huidige jongeren zich in de toekomst zullen gedragen. De uitgavenposten die verschillen tussen ouderen en mensen onder de 50 jaar, lijken te duiden op een leeftijdseffect. Immers, toenemende bestedingen aan niet-vergoede ziektekosten, gas en huishoudelijke dienstverlening hangen duidelijk samen met de slechter wordende gezondheid. Dit zal naar alle waarschijnlijkheid ook gelden voor toekomstige ouderen.

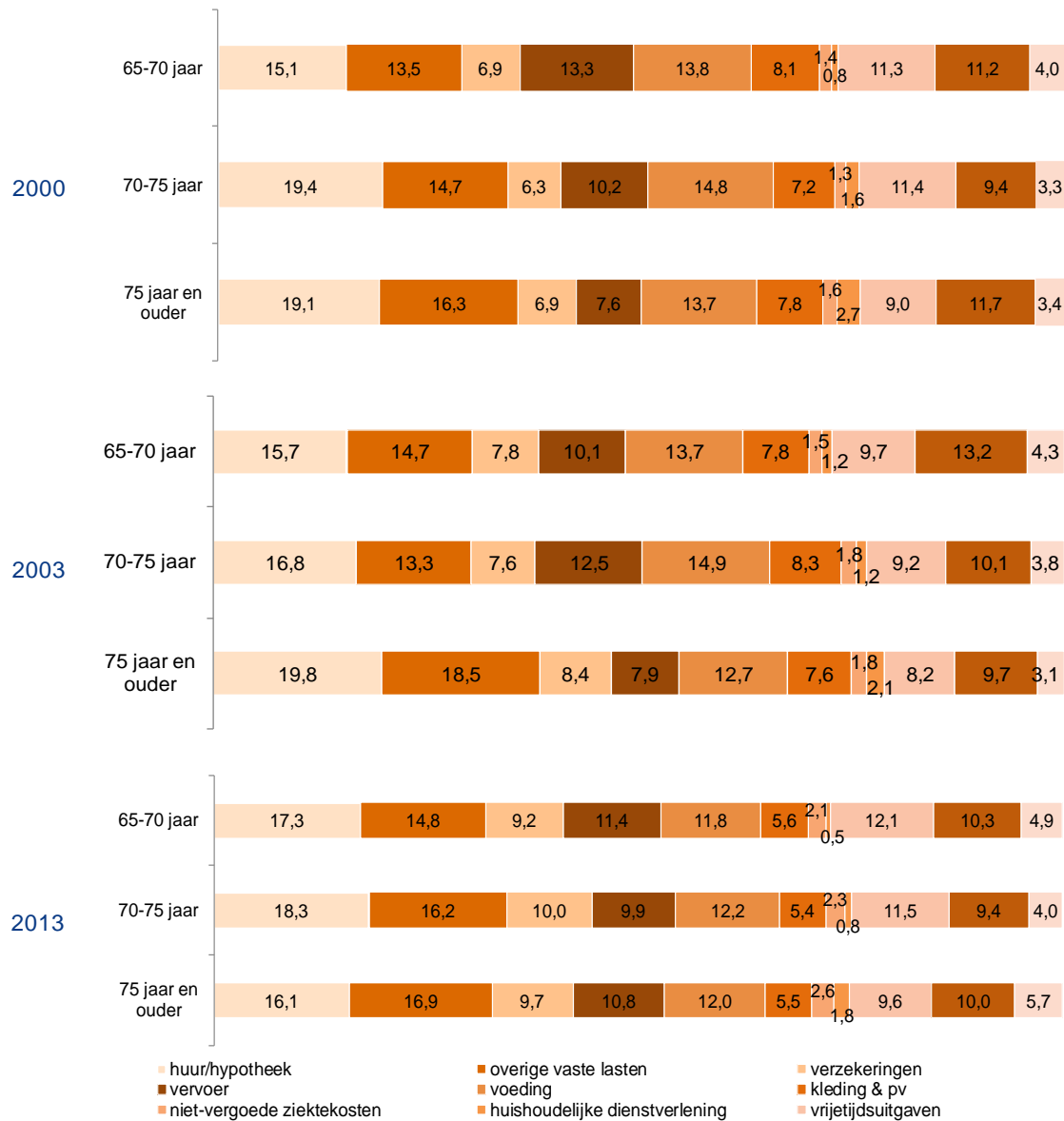
Om de resultaten meer te kunnen duiden in een leeftijds- of generatie-effect, hebben we gekeken naar een eerder, vergelijkbaar onderzoek. In 2006 heeft het Nibud ook onderzoek gedaan naar de bestedingen van ouderen.¹² Hierbij is gekeken naar de bestedingen van ouderen in 2000 en 2003, ook op basis van het *CBS Budgetonderzoek*.

3.3.1 Verschillen in bestedingen tussen 2000, 2003 en 2013

Vanwege de algemene stijging van prijzen, zouden de gemiddelde uitgaven tussen 2000 en 2013 zijn gestegen als we zouden kijken naar de absolute uitgaven. Daarom is naar de relatieve uitgaven gekeken: de bestedingen aan een specifieke uitgavenpost zijn in figuur 5 uitgedrukt als percentage van de totale gemiddelde uitgaven in de drie verschillende jaren (2000, 2003 en 2013). Op basis van figuur 5 wordt duidelijk of de budgetaandelen (als percentage van de uitgaven) met de leeftijd veranderen, maar wel in alle jaren vergelijkbaar zijn (het zogenaamde leeftijdseffect). Ook wordt het generatie-effect zichtbaar: in hoeverre is het budgetaandeel van een bepaalde uitgavenpost bij dezelfde leeftijd veranderd tussen 2000, 2003 en 2013.

¹² Nibud (2016). *Bestedingen van ouderen*. Utrecht: Nibud.

Figuur 5: Bestedingen aan verschillende uitgavenposten in 2000, 2003 en 2013, als percentage van de totale uitgaven, voor verschillende leeftijdsgroepen.

Hieronder staan de belangrijkste verschillen tussen de jaren beschreven.

Woonlasten

Ten opzichte van de jaren 2000 en 2003 geven de 65- tot 70-jarigen nu relatief meer uit aan woonlasten. Bij de 75-plussers is dit budgetaandeel juist lager dan tien jaar geleden. Mogelijk komt dit doordat het eigenwoningbezit is toegenomen en jongere gepensioneerden hun hypotheek niet altijd volledig hebben afgelost.

Waar nu het budgetaandeel aan woonlasten afneemt met de leeftijd, nam het in 2000 en 2003 juist toe naarmate men ouder werd. De verwachting is dat dit samenhangt met het feit dat het eigenwoningbezit onder ouderen de laatste jaren flink is toegenomen, zoals in paragraaf 2.2 is beschreven.

Vrijtijdsuitgaven

In vergelijking met 2003 besteedden 65-plussers in 2013 een groter deel van hun inkomen aan vrijetijdsuitgaven. Vergeleken met 2000 is het aandeel dat aan vrijetijdsuitgaven werd besteed ongeveer gelijk.

In 2000 was het budgetaandeel aan vrijetijdsuitgaven vergelijkbaar voor 65- tot 70-jarigen en 70- tot 75-jarigen. Vanaf 75 jaar nam het budgetaandeel duidelijk af. In 2003 nam het budgetaandeel al af vanaf 65-jarige leeftijd. Nu geeft men tussen 65 en 70 jaar meer uit aan vrijetijdsuitgaven dan de 50- tot 65-jarigen (zie paragraaf 3.2, tabel 1 en 2). Deze tijdelijke toename was in 2000 en 2003 niet zichtbaar.¹³ De vraag is of deze trend zich doorzet en of toekomstige ouderen ook in de eerste jaren na pensionering meer besteden aan vrijetijdsuitgaven.

Niet-vergoede ziektekosten

Aan niet-vergoede ziektekosten bleef men in 2000 en 2003 ongeveer eenzelfde gedeelte besteden tijdens de pensioenperiode (circa 1,5 procent van alle uitgaven). In 2013 ligt dat percentage hoger en neemt het ook meer toe met de leeftijd (2,1 procent voor 65- tot 70-jarigen naar 2,6 procent voor 75-plussers). In 2000 en 2003 waren er minder eigen betalingen aan zorgkosten. Naarmate men ouder is, heeft men relatief gezien ook meer zorgkosten. Tegenwoordig moet men vaker een deel daarvan zelf betalen. Dat is terug te zien in de toename van het budgetaandeel met de leeftijd in 2013.

De verwachting is dat de stijging van de niet-vergoede ziektekosten zal doorzetten. Ouderen zullen steeds minder vaak naar een verzorgingshuis gaan en steeds meer zorg aan huis krijgen. Er is een tendens om de eigen bijdragen voor de zorgkosten te verhogen. Zo is de eigen bijdrage voor de langdurige zorg sinds 2014 ook afhankelijk van het beschikbare vermogen van huishoudens. Aangezien ouderen het meest gebruikmaken van langdurige zorg, hangt de bekostiging van de zorg samen met het inkomen van ouderen.

Gas en huishoudelijke dienstverlening

75-plussers besteden een groter deel van alle uitgaven aan gas en huishoudelijke dienstverlening dan 70-minners. Met de leeftijd geeft men hier relatief meer aan uit. Dit patroon is zowel in 2000, 2003 als in 2013 zichtbaar.

¹³ Zie: Nibud (2006). *Bestedingen van ouderen*. Utrecht: Nibud.

Kleding

Aan kleding wordt nu een kleiner deel van het beschikbare budget besteed dan in 2000 en 2003. Deze daling zien we echter ook terug bij 65-minners. Kleding is de afgelopen jaren relatief gezien goedkoper geworden. De prijsindex van kleding ligt in 2015 zelfs onder die van 2000.¹⁴ Hier lijkt dus sprake te zijn van een verschil tussen generaties. In 2013 blijven de relatieve bestedingen aan kleding ongeveer gelijk tijdens de pensioenperiode. In 2000 en 2003 is ook te zien dat 65- tot 70-jarigen een vergelijkbaar deel van alle uitgaven besteedden aan kleding als 75-plussers.

Verzekeringen

Aan verzekeringen besteedden AOW-gerechtigden het afgelopen decennium juist relatief meer. Dit zal met name komen door de introductie van de nieuwe zorgverzekering. In 2000 en 2003 bestonden het ziekenfonds en de particuliere zorgverzekering nog. In alle drie de jaren is er geen duidelijk toenemend of afnemend patroon te zien in het budgetaandeel met het toenemen van de leeftijd. Het verschil tussen 2000/2003 en 2013 lijkt daarmee veroorzaakt door een eenmalige gebeurtenis.

3.3.2 Leeftijd- of generatie-effect?

De toename in uitgaven aan gas, aan huishoudelijke dienstverlening en aan extra ziektekosten (naast de kosten van de reguliere zorgverzekering) vanaf 75 jaar, duiden op een leeftijdseffect. Naarmate men ouder wordt, komen de gebreken en is men meer aan huis gebonden en zorgbehoefstig. Dit patroon is in alle jaren zichtbaar. We zien echter ook dat de relatieve bestedingen aan niet-vergoede ziektekosten in 2013 hoger liggen dan in 2000 en 2003. Dit lijkt te duiden op een verschil tussen generaties. De vraag is hoe zich dit in de toekomst gaat ontwikkelen. Als het beleid van meer eigen bijdragen aan zorg(kosten) wordt voorgezet, is de verwachting dat het budgetaandeel aan niet-vergoede ziektekosten blijft toenemen.

Dat, in tegenstelling tot in 2000 en 2003, de gemiddelde bestedingen aan woonlasten in 2013 afnemen met de leeftijd, hangt waarschijnlijk samen met het toegenomen eigenwoningbezit van ouderen. Dit is een generatie-effect dat naar verwachting blijvend is voor toekomstige generaties ouderen, mede gezien het feit dat de regelgeving rondom hypotheeklen steeds meer gericht is op het aflossen van hypotheekschulden (zie paragraaf 2.2).

In hoeverre het gestegen budgetaandeel vrijetijdsuitgaven door jong-gepensioneerden alleen geldt voor de huidige groep 65- tot 70-jarigen (de 'babyboomers') of ook voor toekomstige generaties ouderen, is onduidelijk. Babyboomers hebben het financieel

¹⁴ Zie CBS Statline.

relatief ruim; de vraag is of dit ook voor toekomstige ouderen geldt.¹⁵ Gezien de vervangingspercentages (zie paragraaf 2.1) valt dit te betwijfelen. De post 'vrijtijdsuitgaven' is een van de eerste uitgavenposten waarop men gaat bezuinigen als dat nodig is.¹⁶

¹⁵ CBS (2010). *Welvarende babyboomers*. Verkregen via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2010/22/welvarende-babyboomers>.

¹⁶ Madern, T. en M. van der Werf (2013). *Nederland bezuinigt; onderzoek naar de bezuinigingsstrategieën van Nederlanders*. Utrecht: Nibud.

4 Conclusies en aanbevelingen

Deze rapportage geeft inzicht in de bestedingen van gepensioneerden in het licht van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op hun financiële situatie. Hieronder geven we onze belangrijkste conclusies weer, waarbij we tevens aanbevelingen formuleren.

4.1 Meer verantwoordelijkheid voor huishoudens

Deze rapportage laat zien dat de variatie in persoonlijke omstandigheden is toegenomen, en dat deze ontwikkeling zich in de komende jaren naar verwachting voortzet. Nederlanders kunnen daardoor minder erop vertrouwen dat het inkomen en het uitgavenpatroon in hun specifieke situatie na pensionering automatisch – zonder zelf aandacht te besteden aan de eigen pensioensituatie – op elkaar aansluiten.

Aanbeveling 1: Veel meer dan vroeger zullen Nederlanders dus actief bezig moeten zijn met een financiële planning. Omdat het inkomen niet of nauwelijks te beïnvloeden is wanneer men eenmaal gepensioneerd is, en omdat met pensioen grote bedragen zijn gemoeid, is het van belang om vroeg met de financiële planning te beginnen.

4.2 Geef inzicht in de verschillen in het uitgavenpatroon

De kosten van wonen (huur- of hypotheeklasten) verschillen sterk tussen ouderen. Huurders zijn er veel aan kwijt, terwijl eigenwoningbezitters die hun hypotheek hebben afgelost, juist geen of nauwelijks woonlasten hebben. Door de veranderende fiscale behandeling van de hypotheek zijn er ook veranderingen over de tijd heen te verwachten. De groep die aflossingsvrije hypotheek heeft afgesloten, zal waarschijnlijk ook na pensionering nog woonlasten hebben. Verschillen in woonlasten kunnen een grote rol spelen in de financiële situatie na pensionering, met name tussen eigenwoningbezitters en huurders.

Zichtbaar is dat naarmate de leeftijd vordert, de uitgaven aan zogenoemde vrijetijdsuitgaven dalen. Daar tegenover staat dat de kosten voor zorg toenemen naarmate men ouder wordt. Gemiddeld is deze stijging met de leeftijd nu nog beperkt, maar of dat in de toekomst nog zo is, is de vraag.

Aanbeveling 2: Bij communicatie over de toereikendheid van het pensioen, zouden financieel adviseurs er goed aan doen om veranderende effecten in het uitgavenpatroon expliciet te benoemen. Dit vergroot de herkenbaarheid. Bovendien wordt het daardoor voor mensen duidelijker dat financiële planning niet alleen met inkomsten te maken heeft, maar ook met verwachtingen over de uitgaven.

4.3 Geef mogelijkheden voor financieel inzicht en overzicht

De ontwikkelingen richting een meer geïndividualiseerde opbouw van pensioen vraagt van Nederlanders zelf, en ook van adviseurs, dat er voldoende aandacht is voor de totale persoonlijke situatie. Hierbij is het wenselijk dat niet alleen naar de inkomenssituatie wordt gekeken, maar ook naar de woonsituatie, de gezondheidssituatie en andere persoonlijke omstandigheden en daarmee samenhangende uitgaven.

Gezien het feit dat het in beeld brengen van de totale financiële situatie belangrijker wordt, krijgt de burger zelf meer verantwoordelijkheid om dat te doen. Het is niet de primaire taak van pensioenfondsen en -verzekeraars om individueel financieel advies te geven. Maar om individueel financieel advies mogelijk te maken, is het noodzakelijk dat huishoudens de gegevens omtrent hun (toekomstige) financiële situatie op een simpele manier kunnen achterhalen, en kunnen doorgeven aan een financieel adviseur.

Aanbeveling 3: Pensioenfondsen en -verzekeraars dienen de gegevens van hun deelnemers op een zodanige manier aan de deelnemer ter beschikking te stellen, dat deze zelfstandig, of met hulp, eenvoudig een beeld kan krijgen van zijn financiële situatie nu en in de toekomst.

4.4 Meer variatie in pensioenuitkeringen na passend advies

De budgetaandelen zijn relatief stabiel over de verschillende leeftijdscategorieën na pensionering. Over het totaal zien we een lichte daling van de totale uitgaven ten opzichte van het inkomen bij het toenemen van de leeftijd. Deze daling is sterker bij huishoudens met een relatief hoog inkomen. Zij besteden, in vergelijking met lagere inkomens, meer aan niet-noodzakelijke uitgaven, zoals vrijetijdsuitgaven (uitstapjes, vakantie, hobby's en uiteten). En juist die vrijetijdsuitgaven nemen af als de gezondheid slechter wordt en de wereld van de gepensioneerde kleiner. Tegelijkertijd zien we dat tegenwoordig met het toenemen van de leeftijd meer wordt uitgegeven aan niet-vergoede zorgkosten, zoals eigen bijdragen.

Aanbeveling 4: Op basis van passend advies over de persoonlijke situatie, zoals het inkomen en de woonsituatie, zou de wetgever het mogelijk moeten maken om de hoogte van de pensioenuitkering meer te variëren dan nu mogelijk is.

4.5 De nieuwe rol van de werkgever

Verschillende onderzoeken tonen aan dat Nederlanders niet kundig of onzeker zijn op het gebied van langetermijnplanning. Zo blijkt uit eerder onderzoek van het Nibud dat

op dit moment een minderheid van veertig procent voldoende beeld heeft van de financiële situatie na pensionering.¹⁷ Een ongeveer even grote groep van 35 tot veertig procent van de Nederlanders heeft zijn pensioensituatie nog niet in beeld gebracht, maar is dit nog wel van plan. De vraag is echter of deze groep wel tot actie zal overgaan, en of zij geen hulp nodig heeft. Het Nibud en PwC zien hier mogelijkheden weggelegd voor werkgevers.

Aanbeveling 5: Om de financiële gezondheid en zelfredzaamheid te vergroten, kan een werkgever als secundaire arbeidsvoorwaarde vouchers aanbieden om naar een (externe) financieel adviseur te gaan. Dit kan de drempel verlagen om aan de slag te gaan met het in beeld brengen van de financiële situatie. Bovendien zorgt dit ervoor dat werknemers niet zelf de eerste stap hoeven zetten. Ze worden door hun werkgever gestimuleerd om zich daadwerkelijk te verdiepen in de eigen pensioensituatie. De intentie wordt zo omgezet in actie.

Op deze wijze kunnen ondernemingen en organisaties hun rol in pensioen een nieuwe invulling geven. Hoewel de werkgever misschien niet altijd nog langer bereid of in staat is om pensioenrisico's te dragen, voelt hij zich wel verantwoordelijk ervoor dat zijn werknemers een goed pensioen opbouwen. Werkgevers doen dit niet alleen vanuit 'goed werkgeverschap'; een financieel gezonde werknemer is ook in het belang van de werkgever. Financieel gezonde werknemers hebben een lager ziekteverzuim, zijn gelukkiger en presteren beter.

4.6 Tot slot

De inzichten uit dit rapport over de bestedingen van de huidige ouderen maken duidelijk dat bepaalde uitgaven afnemen met de leeftijd, maar dat sommige ook iets toenemen. Gezien het feit dat de budgetaandelen van de verschillende uitgavenposten niet sterk verschuiven, is er geen directe aanleiding te veronderstellen dat ouderen niet kunnen rondkomen. En dat is ook terug te zien in het feit dat het merendeel van de ouderen aangeeft gemakkelijk rond te kunnen komen. Het lagere inkomen dat een oudere heeft, hoeft dus niet direct aanleiding te zijn voor financiële problemen en/of een verlies van welzijn.

Wat we echter niet weten, is hoeveel lager het inkomen kan zijn om te kunnen blijven spreken van een adequaat pensioen waarbij eenzelfde welzijnsniveau behouden blijft. Dit is een relevante vraag in het licht van de lagere verwachte vervangingsratio's van de aankomende generaties ouderen.

Daarnaast weten we niet welke uitgaven ouderen zelf als noodzakelijk zien en welke bestedingen zij zien als extraatje, om het leven aangenamer te maken. Meer inzicht in de minimale uitgaven kan duidelijkheid geven welk deel van het op te bouwen pensioen

¹⁷ Schors, A. van der en M. Warnaar (2015). *De Nederlanders en hun pensioen; Hoe mensen financieel zijn voorbereid op hun pensioen*. Utrecht: Nibud.

gegarandeerd zou moeten zijn (zonder risico's) en voor welk gedeelte meer risico kan worden genomen.

Het zou een verrijking zijn om naar deze twee aspecten meer onderzoek te doen. Dit kan door de daadwerkelijke bestedingen van gepensioneerden te koppelen aan een subjectieve beoordeling van de financiële situatie (inkomen en bestedingen). Hiermee kan inzichtelijk worden gemaakt met hoeveel minder iemand kan rondkomen na zijn werkzame leven en gedurende zijn pensioenperiode, zonder dat dit ten koste gaat van de tevredenheid met het leven dat iemand leidt.

Bijlage 1 – Onderzoeksverantwoording

CBS Budgetonderzoek 2013

Voor de analyses is gebruikgemaakt van het *CBS Budgetonderzoek 2013*. In dit onderzoek houdt een representatieve steekproef van huishoudens systematisch zijn uitgaven bij. Dit geeft dus de werkelijke uitgavenpatronen van huishoudens weer. In totaal hebben er 4.809 huishoudens aan dit onderzoek meegedaan; dit zijn huishoudens van alle leeftijden. Er zitten 1.560 huishoudens van 50 tot 65 jaar in de steekproef en 1.257 huishoudens van 65 jaar en ouder.

In de analyses worden alleen huishoudens meegenomen met een besteedbaar inkomen van 8.000 euro of meer per jaar en die zelfstandig wonen. Personen die in een instelling wonen, bijvoorbeeld een verzorgingstehuis, vallen hier dus buiten.

Hoewel het Budgetonderzoek representatief is voor de gehele Nederlandse bevolking, hoeft dat niet te gelden voor subgroepen. Zeker bij de zeer oude deelnemers is het de vraag of zij representatief zijn voor alle hoogbejaarden in Nederland. Vermoedelijk zijn de deelnemers aan het Budgetonderzoek geestelijk en lichamelijk fitter dan hun leeftijdsgenoten.

Analyses naar de bestedingen van huishoudens

Bij de bestedingen kijken we naar verschillende uitgavenposten. De gehanteerde uitgavenposten komen overeen met de uitgavenposten zoals het Nibud die in al zijn begrotingen aanhoudt. Alleen de uitgavenposten 'onderwijs' en 'kinderopvang' zijn buiten beschouwing gelaten. Dit zijn uitgavenposten die voor AOW-gerechtigden veel minder relevant zijn, omdat ze er nauwelijks nog mee te maken hebben.

Met de analyses willen we onderzoeken welke factoren bepalend zijn voor de hoogte van de uitgaven. Hierbij zijn voor elk van de verschillende uitgavenposten regressieanalyses uitgevoerd. Alle relevante kenmerken die van invloed kunnen zijn op de bestedingen (inkomen, leeftijd, gezinssituatie, woonsituatie et cetera) zijn in een model meegenomen, zodat we rekening kunnen houden met alle mogelijke invloeden. Op basis van deze analyses wordt duidelijk waar de verschillen tussen de bestedingen vandaan komen en in hoeverre de leeftijd van een huishouden daarbij een rol speelt. Hierbij zijn we uitgegaan van de leeftijd van de hoofdkostwinner binnen het huishouden. Het kan zijn dat de partner van de hoofdkostwinner ouder of jonger is.